

Reportage, Turkmenistan år 20

Text & bild Jens Westlund

Hotell i Asjgabat, april 2011

APRIL 2011, TURKMENISTAN. Den kilometerlånga allén rakt genom centrala Asjgabat berättar mycket om dagens Turkmenistan. Jag står på den plats där den 75 meter höga neutralitetsmonumentet stod fram till 2010. Ovanpå placerades en 17 meter hög faderlig guldglimmande 360 graders roterande turkmen härskaren - Turkmenbasji. Något liknande monumental personkultmanifestation har tidigare inte skapats, inte av någon. Platsen är numera tom. Solen står högt och den asur blåa himlen pressar ner värmen. Platsen är märkvärdigt intetsägande, som den aldrig funnits i en huvudstad där normala mötesplatser inte tycks existera. Bredvid står monumentet över jordbävningen som drabbade Asjgabat 1948. Platsen är avspärrad och ingen övrig information lämnas. I en normal huvudstad borde här vara ett gytter av caféer, försäljare av de olika slag och människor på väg någonstans. Här är det kusligt tyst, fastän det ska bo närmare 800 000 personer i huvudstaden.

Marmorn hettar och jag känner blicken av en guldbeklädd Turkmenbasji som ser rakt över mig. Ovanför syns president emblemet (femhövdad örn!) i guld tydligt och bredvid lovas det gyllene århundradet åt alla turkmener. Till och med poliserna gör sig inte besvär. De låter sig annars stå på strategiska platser där folk kan tänkas vara. De är typisk sovjetiska med sina blekblå uniformer och enorma skärmmössor. Planlöst spanar de och när de har fått syn på mig tittar de förvånat.

Solen bländar och den väldiga bronsjuren håller ett skadat klot på sina horn och upp ur askan sträcker en knästående kvinna upp ett guldbeklätt barn mot skyn. Turkmenbasjis mor är utvald och gossen är en välsignelse över framtida uppdrag, en messias åt folket. Jag har sett den tidigare. År 2005 var jag här men då såg jag inte konturerna av de människoöden som skulpterar sig i klotet.

Vid självständigheten från Sovjetunionen kände Saparmurat Nijazov att han var tvungen att hitta en ny överordnad ideologi efter kommunismens fall

att hänga upp politiken på. Han fann att den sovjetiska modellen hade fungerat mycket bra utifrån sina egna önskemål, men tyckte att det saknades något turkmenskt. Två år senare utropar han sig Turkmenbasji och tillade senare "den store" eftersom det gick över förväntan. Turkmenistan har sedan dess påbörjat en pånyttfödelse utan dess like. Identiteten hämtas och tillägnas kulturen innan annekteringens fullbordande 1885. I ett försök att få legitimitet iscensatte Turkmenbasji en klassisk politisk historierevisionism där han med hjälp av boken Ruhnama och statyer och monument med stark symbolism försatte han sig själv i centrum och i direkt anslutning till de stora turkmenhärskarna och forntida riken.

Tidigare på förmiddagen träffade jag Bradley T. McGuire, informationsofficer på den amerikanska ambassaden. Han visste inte, men tyckte allt var mycket märkligt på min fråga om den kulturenässans Turkmenistan genomgår. Det var det uppenbara artificiella "Altyn

Asyr”, det gyllene århundradet, som förundrade oss och alla dessa statyer som måste tråka ut människorna. Vi viskar oss genom samtalet och att allt som sägs i TV, radio och i tidningar handlar uteslutande om vad presidenten gör för folket. Hans porträtt finns på konserver och han är folklik också. Han lagar traditionella maträtter med seljukhärskare i bakgrunden, cyklar i full vitgrön Adidas mundering, kramar vita Karakullfår och läxar upp ministrar i TV som bugar underdånigt. Han har allomfattande egenskaper som påminner om Kim Jong-Ils. Bradley tror att det inte är sant när jag berättar att när jag besökte landet 2005 satt TV hallåor och nästan grät av vördnad när de läste högt ut Ruhnama och att TV visade livebilder när Ruhnama i en jättebetongkonstruktion i ljusrosa och grön pastellfärg, inför en hänförd publik, öppnade sig med dunder och brak till en konstlad whiskeyröst som förkunnade textraderna på bibliskt vis. I've heard about it, but no no Mr Jens, you must be joking. I must have a second opinion!

Och när jag berättar att Ruhnama två år efter lanseringen 2001 skickades upp med hjälp av kazakerna i en egen omloppsbana kring jorden blev det för mycket.

I rummet intill sitter åtta turkmeniska tjugoåringen hemkomna från studier i USA försjunka framför för sina datorer. - De får inga jobb och de är alltid välkomna hit under ett par timmar i veckan får jag förklarar. Jag trodde de skulle rekryteras med en gång, men så var det inte. Istället för att dra nytta av högpresterande studenter med internationell erfarenhet, kontakter och nya idéer sätts de i karantän. De föraktas, de kan smitta ner och framför allt utgör de ett hot mot det okvalificerade kadrer som lyckats bli en del av statskorruptionen och Turkmenbasjismen.

- Problemet är att folket i alla tider har präglats av lojalitet mot sin ledare, vilket understöds av den äldre generationen som uppmanar till tysthet och lydnad, allt för att skydda familjen förklarar Samphe Lhalungpa, UNICEF representanten, på sitt kontor på andra sidan staden. Det är ett exkluderande samhälle där ingen vet vad egentligen demokrati innebär och hur den i praktiken fungerar. På satellitkanaler visas snabba bilder från protester och demonstrationer i

exempelvis Frankrike, Egypten eller Ryssland utan kommentarer, det lämnas helt åt betraktaren.

När jag pratar med min 23 åriga guide så förklarar hon att de har demokrati precis som i Sverige.

-Vi får välja vår president och det är vi stolta över säger hon övertygande. Det är en ära att ha en president som arbetar för folket, han vet hur landet ska skötas. I andra länder verkar människorna mest missnöjda.

Om brödrevolutionen skulle nå Turkmenistan är uteslutet. Civilisationen befinner sig vid fryspunkten. Befolkningen beskattas inte och har sedan självständigheten försetts med det mest nödvändigaste; fri gas, elektricitet, bensin, salt och vatten, som ett tyst politiskt kontrakt, och regimen grepp om befolkningen dess tjänstemän är total. Det är en skenbar verklighet de uppmanas att leva i som är absurd i sitt uttryck. När jag åker genom det centrala Asjgabad bländas jag av marmorn och den blanksvarta asfalten är alltid nylagd. Jag passerar institutioner som "Fri kreativitet för journalister", som är byggd som en öppen bok och "Nationella institutet för mänskliga rättigheter" garanterar alla turkmener den demokrati och frihet som de äntligen funnit.

Den arabiska våren sköljer över Maghreb-länderna och i april 2011 står den och väger i Syrien. I Turkmenistan är man ovetande om varför.

Allén är eftersatt. Gräs sticker upp mellan marmorblocken och följs av en kortbevuxen häck och klyvs vart hundra meter av avlånga fontäner och planteringar. Ett par hundra meter bakom mig står Turkmenbasjis mor framhuggen ur röd slät sten och håller ett barn i sin trygga famn. Vid dess början har Turkmenbasji gjort sin far Atamurat till krigshjälte. Atamurat hedras med den eviga flammen och minnesplatsen binds samman med den seljukiska åttakantiga stjärnan, som regimen gjort till en av de viktigaste symbolerna för den turkmenska identiteten. Han stöds av fem sörjande kvinnor som enar de fem största stammarna. Jag går och ur skuggorna på bänkar träder unga kärlekspar fram som rycker på

axlarna när jag försöker prata med dem. En ensam ung kvinna i bröstbroderad mörkröd dress leker stilla med sitt barn. De stannar upp och följer mig sakta med blicken och jag förstår att avståndet mellan oss är gränslöst.

Långt bort ur diset möter mig tolv soldater som plötsligt passerar mig med stel blick. Ansiktena är ovala och benen går högt utan ansträngning. Hyn är bronsbrun och håret är kolsvart kortklippt och de försvinner sedan långt bort. Framme vid krigsmonumentet sträcker sig de sovjetiska stentulpanerna mjukt upp och den eviga flammen är magisk i sin ensamhet.

Här slutar allén och framför går ett av huvudstråken genom Asjgabat. Ett par vita Mazda och Lexus bilar passerar med hög fört och där kommer en kritvit buss. Till höger längre ner förbi universitet vid rondellen, som står med en ljusgrön obelisk alá Trafalgar Square med guldbeklädd fot, har det tagit stopp för mig. Där har jag tidigare stoppats av polis med automatkarbin på bröstet som tecknat med fingrarna att jag gör bäst att omedelbart vända om.

Det nya presidentpalatset finputsas och utseendet går i heltäckande vitt med en enorm kupol som bländar solen i bronguld. Asjgabats arkitektur är unik i sitt slag men historiens tillbakablick avslöjar en grandios sultanistisk förmynderi. Det historiska Merv har återuppstått.

Det historiska arvet som präglar regimen propaganda tillsammans med de stora gasresurser Turkmenistan besitter, har medfört att Turkmenistan söker sig en större regional roll. De har ambitionen att bli en modern marknadsekonomi och ta ett ansvar som Centralasiens gasförsörjare.

Hur Turkmenistan ska lyckas med sina ambitioner att bli Centralasien Kuwait, som proklamerades 1993, beror hur den turkmenska regimen manövrerar sina tillgångar, mellanstatliga relationer och hur regimen behandlar och utbildar sin egen befolkning. När det gäller landets enorma gasfyndigheter, och i viss mån oljefyndigheter, står länder i kö för att få tillgång till den energi som Karakum öknens försetts med. Gasen är den produkt som påverkar och styr Turkmenistans utrikespolitik och därmed dess relation till omvärlden. Turkmenistan placerar sig i ett av världens mest säkerhets- och geopolitiska områden med Iran och Afghanistan som de mest skälvande grannar vad gäller omvärldens oro över mullornas kärnvapenambitioner och den politiska instabilitet som råder i Afghanistan. Här finns det en djup och historisk rivalitet mellan olika folk och stater som präglar en stor misstänksamhet. Ur turkmenskt perspektiv är regionen svårmanövrerad. Vid självständigheten vände Turkmenbasji blicken från Sovjetblocket och dess nybildade samarbetsorganisationer för att söka sig söderut istället, mot sina historiska handelsförbindelser Iran och Afghanistan som hade varit hermetisk stängd under 85 år. Goda relationer med Iran var en nödvändighet när

Asjgabat ligger endast 3 mil från den iranska gränsen, dessutom erbjöd Iran en relativt utvecklad markandsekonomi och en stor hamn i Bandar-Abbas vid den persiska Golfen, eftersom Turkmenistan saknar kontakt till världshavet. Av samma skäl pekades Pakistan ut med dess djuphavshamn i Gwader. Att gå över Kaspiska havet med hjälp av USA stödda Trans Caspian pipeline via Azerbajdzjan, vilket är den kortaste vägen för att nå Turkiet och världsmarknaden, var vid tiden stängd. Relationen mellan Asjgabat och Baku var mycket ansträngd på grund av territorialtvister över två oljefyndigheter i Kaspiska havet. Dessutom låg Azerbajdzjan i konflikt med Armenien över Ngarno-Karabash, vilket gynnade Rysslands ambitioner att göra området osäkert för ”väst” investeringar i gas- och oljeledningar som skulle kringgå ryskt territorium. Asjgabat såg därför till att hålla sig väl med Iran och Afghanistan och att Pakistan inte föll in i ett internt politiskt kaos eller att relationen med Indien förvärrades. Av den anledningen välkomnade Asjgabat gasledningsprojektet TAPI (Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-Indien) som lägligt presenterades av Bidas Corporation i början av 1990-talet och Central Asia Oil Pipeline (CAOP) mellan Turkmenistan, Afghanistan och Pakistan.

Det säkerhetspolitiska intresset för Asjgabat låg därför att utvecklingen i Iran, Afghanistan och Pakistan gick mot politisk stabilitet och vid händelse av motsatt utveckling ville Asjgabat inte riskera dras in i konflikter som äventyrade regimens handlingsfrihet. Mot den bakgrunden utropade Turkmenbasji Turkmenistan som neutral, eller ”positiv neutral”, vilket i realiteten har inneburit att regimen väljer när de ska vara neutrala.

Karta: Stig Söderlind (www.stigsoderlind.se)

Med neutraliteten byggdes även upp en inrikes- och utrikespolitik vars huvudsakliga syfte var att frysa den medborgerliga och civila utvecklingen från utomståendes intrång, allt med det goda syftet att bevara den särart som den turkmenska politiska kulturen utgjorde.

Någon av dessa gas- och oljeledningar har inte förverkligats än, men sedan Turkmenbasjis bortgång december 2006 har Rysslands nästintill monopolställning, förutom en gasledning till Iran med än så länge låg kapacitet, fått konkurrens genom Kinas ambitioner i Turkmenistan för att täcka upp det allt mer krävande energibehovet. Den utopiska gasledningen som skulle ta gas från Turkmenistan via Uzbekistan och Kazakstan, som dessutom skulle fylla på med gas, sågs av många säkerhetsexperter som trans. Förutom att ledningen skulle bli en av de längste i sitt slag så innebar projektet att Turkmenistan, Uzbekistan och Kazakstan skulle samarbeta, vilket bara det var en utmaning. Kina betalade allt, gjorde allt jobb och gav dessutom samtliga inblandade rejäla lån till förmånlig ränta. December 2009 stod den färdig med en kapacitet på 30 bcm/år vilket är en direkt utmaning mot Moskva. Just nu pågår det samtal att bygga en parallell linje. Samtidigt har relationerna med Baku tinats så pass att ambassaderna har öppnat och seriösa samtal och överläggningar förs om Trans Caspian Pipeline, med framför allt USA bakom kulisserna men också ett EU som söker diversifiering mot Rysslands starkare dominans.

Här kan vi se att Turkmenistan redan nu säljer gas till Ryssland, Iran, och Kina. Men ambitionerna är mycket större utifrån Asjgabat perspektiv, de vill diversifiera så mycket som möjligt, de vill säga även sälja gas till Europa och Afghanistan, Pakistan och Indien. Bakom detta tronar ett "The New Great Game" fram med flera klient och ideologisamarbeten, där Turkiet, Azerbajdzjan och Afghanistan blir hörnstenarna i USA:s och EU:s energipolitiska intressen. Kina har brutit sig in på marknaden och de kommer att bli en av Turkmenistans mest politiskt trogne bundsförvant och stå utan konkurrens. Det ska bli gas över enligt Asjgabat produktionsplaner och då tronar USA/EU/Turkiet och Ryssland fram som rivaler. Rysslands mest prioriterad politik är att förhindra en gasledning under Kaspiska havet och de gör de genom att motarbeta en uppgörelse om Kaspiska havets status och höga miljökrav. Dessutom för de en aggressiv politik mot Georgien för att sända signaler att området är instabilt för ytterligare gasledningar. USA sveper över hela subkontinenten för att skapa politisk stabilitet i Afghanistan och ohelig allians mellan Pakistan och Indien för att TAPI och CAOP ledningarna ska kunna anläggas. Dessutom försöker de förhindra att Turkmenistan väljer att förse Turkiet och EU med gas genom befintliga ledningar genom Iran. I detta perspektiv är Turkiet ett nav i spelet om gasledningarna från Turkmenistan och Kaspiska havet som har sina implikationer med relationen till USA och EU. Turkiet har flera intressen att ta hänsyn till sin ekonomiska och politiska relation till Iran: medlemskapet i NATO och närmandet till EU vill inte se att Iran och Turkiets energipolitik integreras ytterligare för att bryta den isolation som FN och främst NATO och EU arbetar efter. Här ligger en groende konflikt eftersom Turkiet i egenskap om granne till Iran, vill ha goda relationer och politisk stabilitet i regionen och därmed kommer de att satsa på ett närmande oavsett flagg från NATO och EU. Detta kan långsiktigt stärka Turkiet mot NATO och EU för att själva stärka sin ställning i förhållande till NATO/EU.

Turkmenistan är vän med alla, Turkmenistan är fredens land och lovar gas till alla. Hur kommer Turkmenistans gas- och oljeledningar i framtiden att gå?

Ur ett säkerhetspolitiskt perspektiv är inte ytterligare förbindelser avgörande för den turkmenska regimen fortlevnad. Häri ligger mer grundläggande sakförhållanden, mänskliga rättigheter, produktion av gas och teknisk utveckling. Den turkmenska statsbudgeten finansieras till 80 procent av gasintäkterna och är därmed helt avgörande för landets väl. Vid självständigheten låg produktionen på 90 bcm/år och 2010 låg den endast på 35 bcm/år, vilket innebär att Asjgabat inte ens kan uppfylla redan ingångna avtal. Bedömare har svårt att tro att det finns utrymme för fler gasledningar och utökad kapacitet i redan befintliga gasledningar.

Det helt avgörande för regimen i Asjgabat är att förbättra produktionen genom bättre teknik och utländska investeringar, och det kan de endast på kort sikt få genom att släppa in internationella energibolag som står beredda. Nya mätningar tyder på att Turkmenistan har mycket mer gas än vad som är visat. På lång sikt måste Turkmenistan utbilda sin egen arbetskraft och ingenjörer. Detta kan bara presidenten göra, därför vilar mycket ansvar på att presidenten är införstådd i sakförhållandena.

Jag står på hotellbalkongen och ser ut över Asjgabat. I horisonten tecknar bergskedjan Kopetdag likt en blyertsgrå drakrygg gränsen mot Iran. Jag tänker på vad min guide sa framför statyn av turkmenen Bayram Han hållandes en bok vid självständighetsparken; - konstigt, i Turkmenistan är Bayram Han känd som lagstiftare och välgörare, men i utlandet är han känd för sin grymhet som härförare i Akbars armé, varför han där ofta avbildas med en väldig sabel.

Det är helt tyst, i morgon ska jag flyga till Turkmenbasy, passera Uzbojs uttorkade flodbädd och visas runt på Awaza-projektet, turistattraktion vid Kaspiska havet som håller på att byggas upp. Om några år ska skaror av utländska turister resa just dit för att koppla av, bada och lära sig mer om Turkmenistan. Vid sidan av gas och bomullsintäkterna ska turistindustrin bli landets tredje stora inkomstkälla. Jag ser ett par lyxbilar rusar förbi. Enligt bedömare har Turkmenistan goda tillväxttal i förhållande till regionen och goda möjligheter att utveckla landets potential, men ekonomin från gas- och bomullsindustrin kommer mycket få till del. Sovjet gav turkmenerna en nation, ett språk, skola och kvinnorna blev människor, nu har de framtiden i sina egna händer. Turkmenistan har funnits i 20 år och landets andre president Kurbanguly Berdymuchamedov har likt andra kungar valt ett signum för sin tid, "Era of the Turkmen Renaissance". Han har redan utsetts till Turkmenistans hjälpte i och med utnämningen "Arkadag" – den allsmäktige. Min blick vandrar upp mot nattens skådespel. Himlen är magiskt svart under stjärnhimlen som blinkar svagt, Asjgabat är upplyst, men för vem?

Jens Westlund,
Statsvetare inriktning säkerhetspolitik

Artikeln har även publicerats i Folket i bild/kulturfront sex/sju 2012 (i handeln 14 juni 2012)